

Тарас АНДРУСЯК

РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Охарактеризовано теоретичні основи правової культури та окреслено участь Товариства “Просвіта” у поширенні правових знань в Галичині, розкрито відповідні форми діяльності.

Ключові слова: “Просвіта”, правова думка, популяризація правових знань.

Важко назвати ділянку національного життя українського народу, на якому б не залишила слід діяльність Товариства “Просвіта”. За своє більш як сімдесятирічне існування (1868–1939) “Просвіта” спонукала до більш інтенсивного розвитку не тільки просвітницької діяльності серед найширших українських верств, але й спричинилася до піднесення й подальшого розвитку економічного та політичного життя, освіти, науки, культури в її найрізноманітніших проявах, інших аспектів суспільного буття народу. Отже, одним з головних наслідків її діяльності, безперечно, слід вважати піднесення національної самосвідомості народу, вплив на розвиток української правової думки, формування у народу розуміння важливості боротьби за власну державність. У короткій формі охарактеризуємо цей аспект діяльності “Просвіти”, тобто її вплив на розвиток української правової думки, головню на західноукраїнських землях.

Правова думка народу – це сукупність теорій, доктрин, уявлень, спрямованих на вирішення державно-правових завдань чи проблем, які постають перед даним народом у процесі його суспільного розвитку. Правова думка включає в себе як теоретичний пласт, що складають напрацювання окремих вчених, громадських і політичних діячів, юристів-практиків, що знайшли свій вираз у завершеній формі певної правової концепції, розробки чи ідеї, так і пласт практичного права, або, радше правового життя народу, який включає в себе правові традиції, правові звичаї, тобто звичаєве право, а також правову культуру та свідомість народу. Саме цей рівень визначає не тільки правову культуру та правову свідомість, але й життєздатність нації, її можливість боротися та реалізовувати своє право на самовизначення. Тому й діяльність, спрямована на піднесення та розвиток національної й правової самосвідомості народу, пробудження його до активного політичного життя завжди було і залишається головним завданням творців теоретичного рівня правової думки. Пробудження ж народу до активного, свідомого політичного життя стало визначальним поштовхом для подальшого розвитку теоретичного рівня і започаткувало новий, якісно вищий рівень правової думки в цілому. Розуміння цієї проблеми характерне для всіх національно-визвольних рухів, партій, організацій, товариств,

які своєю головною метою ставлять національне та політичне визволення рідного народу, забезпечення йому належних умов для життя й розвитку. Це в багатьох аспектах стосується й Товариства “Просвіта”. Показовим щодо цього є виступ на установчих загальних зборах Товариства студента Андрія Січинського, який підкреслив: “Кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої ступені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремішньої народної індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього”¹. (Виділено в цитаті в оригіналі).

Розглядаючи діяльність “Просвіти” з точки зору впливу на розвиток української правової думки, необхідно виділити такі наступні її види діяльності: книговидавнича справа, створення цілої системи економічних структур, які, безперечно, сприяли не тільки формуванню українського громадянського суспільства в межах Австро-Угорської імперії, але й стимулювали розвиток правосвідомості народу, розуміння ролі та значення того чи іншого правового інституту в процесі суспільного розвитку. Крім того, це той поштовх, який дала “Просвіта” появі українських політичних та наукових організацій і товариств. Звичайно, що вищеназваним не обмежується вплив та значення “Просвіти” в розвитку української правової думки, бо, власне, сама діяльність Товариства в цілому сприяла піднесенню рівня самосвідомості народу, усвідомленню своїх прав і можливостей, але саме названі види мали найбільший, на нашу думку, вплив. Зокрема, особливо слід наголосити на книговидавничій діяльності, виданні літератури для народу з найрізноманітнішої проблематики, в тому й з питань права.

Уже в програмі Головної Руської Ради в 1848 р., поруч з іншими, ставилося завдання розвивати й активізувати український народ до свідомого національного життя шляхом видання і розповсюдження корисної популярної літератури та періодики українською мовою. Це завдання поруч з вимогою до австрійського уряду видавати закони та інші нормативні акти українською мовою, давали можливість розпочати діяльність у напрямку поширення серед народу його політичних і правових знань. Цікаво, що і на тих українських землях, які входили до складу Російської імперії, діячі українського руху розуміли значення та потребу поширення серед народу правових знань. Так, Микола Костомаров, висунувши в журналі “Основа” цілісну програму популярно-просвітницьких видань для українського народу, зокрема, підкреслював, що “належало б зладити і таку книжечку, з котрої народ міг би дізнатися про свої повинності і права в державі”².

Популярна література українською мовою на політичні, правові та економічні проблеми почала з’являтися в Галичині вже після 1848 р. Проте ці видання мали характер добродійних проявів з боку окремих патріотів українського народу і не мали, при безперечній позитивній ролі, яку вони відіграли, ні цілісної програми, ні систематичності. Систематично популярна література для народу почала видаватися з 1868 р. – після заснування товариства “Просвіта”. І вже з перших видань в них ставляться серйозні правові, політичні та економічні проблеми. Слід зазначити, що в цей період історії українців Галичини з появою законодавчо закріплених можливостей, хоча б мінімальної, участі в політичному житті економічні та правові

проблеми настільки тісно переплелися, що інколи важко розмежувати суто правові проблеми від суто економічних. Отже, розглядаючи видання “Просвіти”, присвячені правовим проблемам, слід, на нашу думку, називати й видання, присвячені проблемам економічним. Одним із перших видань “Просвіти”, яке привернуло до неї увагу широких верств народу та наочно підкреслило потребу діяльності Товариства, була книжка священика Стефана Качали “Що нас губить, а що нам помочи може? Письмо для руських селян”³, у якій в формі діалогів зрозумілою мовою переконливо доводиться необхідність боротьби з пияцтвом як одним з головних чинників економічного негаразду українського селянства, закликається до створення самоврядних громадських економічних структур (шпихлірів і позичкових кас), пропагується необхідність освіти серед народу. Яскравим показником популярності та актуальності цього видання може послужити те, що протягом п’яти років здійснено три видання загальним накладом у десять тисяч примірників. Яскравим свідченням тієї уваги, яку керівники Товариства надавали правовим проблемам, може слугувати той факт, що тільки за перші сорок років існування “Просвіти”, з 309 її видань правничих було 22, господарських (економічних) – 36, історичних – 34, біографічних – 15, промислово-торгівельних – 6⁴. Можливо, не всі з цих видань були спрямовані на формування правосвідомості народу, але переважна більшість із них сприяла розвитку української правової думки, оскільки, наприклад, історичні видання присвячувалися головно тим етапам української історії, коли український народ мав власну державу (починаючи від Київської держави), або ж тим, коли він боровся за її здобуття. Так само при висвітленні історії інших народів та держав головна увага зверталася на ті етапи, коли народ боровся за свою незалежність та державність, наприклад, книга М. Загірної “Боротьба англійських колоній американських за волю”, І. Брика “Боротьба чехів за волю”⁵. Важливий внесок у формування національної самосвідомості українського населення як в Австро-Угорській імперії, так і поза її межами мала праця Л. Цегельського “Русь-Україна та Московщина-Росія”, теж по суті історична. Так само й видання, присвячені розглядові біографій тих чи інших визначних синів українського народу, як наприклад, Т. Шевченка, М. Шашкевича, теж сприяли пробудженню національної свідомості, активізації українського політичного руху.

Серед авторів правничих видань “Просвіти” були визначні українські правники, як Є. Олесницький⁶, А. Дольницький⁷, В. Барвінський⁸. Особливе місце серед авторів правничих видань Товариства займав визначний український політичний діяч, довголітній член правління “Просвіти” Кость Левицький, перу якого належить переважна більшість видань, прив’язаних розглядові тих чи інших правових та економічних проблем⁹. Виходили в виданнях “Просвіти” й окремі збірники нормативних актів. Так, у 1915 р. видано збірник “Мобілізаційний закон і розпорядки”¹⁰, в якому було вміщено всі діючі нормативні акти, які стосувалися воєнного стану, зобов’язань цивільного населення, тощо. Це видання безперечно сприяло ознайомленню українця зі своїми правами й обов’язками в умовах війни, що певною мірою могло призупинити чи не допустити свавільних дій австрійської військової адміністрації, які чинилися в цей період.

Поруч із книговиданням, значне місце в діяльності “Просвіти” займало й вирішення економічних проблем. Свідченням цього може стати перетворення Товари-

ства з просвітнього в просвітньо-економічне. Не зупиняючись детальніше на економічній діяльності “Просвіти”, оскільки це потребує окремого розгляду, зазначимо тільки, що саме економічна діяльність найбільше сприяла як поширенню впливу “Просвіти”, так і тій консолідуючій загальнонаціональній ролі, яку вона відіграла, зокрема, в західноукраїнських землях¹¹. Що ж до ролі “Просвіти” у створенні українських наукових та політичних інституцій, які стали осередками витворення теоретичних надбань української правової думки, то тут, перш за все, необхідно зазначити, що власне “Просвіта” стала тією школою, пройшовши яку, витворювалася українська політична та наукова еліта на українських землях у складі Австро-Угорщини.

Роль “Просвіти” в розвитку української правової думки полягає в тому, що своїми виданнями вона, безперечно, сприяла поширенню правових і політичних знань серед найширших верств українського народу. Більше того, ці видання спричинили появу цілого пласту популярної юридичної літератури українською мовою, що сприяло розвитку української юридичної термінології, української юридичної науки. Вони підносили рівень українського населення в цілому, даючи змогу кожному українцеві ефективніше використовувати та захищати надані чинним законодавством права і свободи. Як правильно зазначив у своїй праці В. Янів: “Просвіта” стала для українського народу духовною державою в умовах недержавного життя в чужій державі¹². “Просвіта” не тільки пробудила до активного політичного життя широкі верстви українського народу та дала початок творенню цілісної структури українських політичних, громадських, культурних, наукових утворень, але й виховала плеяду громадсько-політичних діячів, які у відповідних умовах не тільки очолили український політичний рух, але й творили та розбудовували власну державу. Українська правова думка отримала в діяльності “Просвіти” могутній імпульс для подальшого прогресу та розвитку.

Taras Andrusiak. Role of “Prosvita” in the development of Ukrainian legal thought
The author characterizes theoretical basis of legal culture, describes the role of the “Prosvita” society in the spread of legal knowledge in Galicia, and reveals its forms of activity.

Key words: “Prosvita”, legal thought, popularization of legal knowledge.

¹ Цит. за: Янів В. “Просвіта” як вияв соціальних прямивань українського народу. В зб. Янів В. Студії та матеріали до новішої української історії. – Мюнхен, 1970. – С. 147.

² Цит. за: Брик І. Короткий огляд української популярної літератури в Галичині. В зб. Перший український просвітньо-економічний конгрес, уладжений товариством “Просвіта” в сорокаліття заснування. – Львів, 1910. – С. 110.

³ Качала С. Що нас губить і що нам помочи може? Письмо для руьких селян. Львів. 1-й наклад – 1869, 2-й – 1873, 3-й – 1874.

⁴ Брик І. Короткий огляд української популярної літератури... – С. 112.

⁵ Див: Загірна М. Боротьба англійських колоній американських за волю. – Львів, 1905; Брик І. Боротьба чехів за волю. – Львів, 1937.

⁶ Див: Олесницький Є. Конкуренція школьна на підставі обов’язуючих законів державних і краєвих. – Львів, 1890.

⁷ Див: Дольницький А. Про книги ґрунтові. – Львів, 1893; його ж: Про новий процес цивільний. – Львів, 1897.

-
- ⁸ Див: *Барвінський В.* Вексель і лихва – наша біда! – Львів, 1875; його ж: Тридцять літ тверезости. – Львів, 1877.
- ⁹ Всього у товаристві “Просвіта” вийшло друком понад 20 праць Костя Левицького – окремими виданнями, частинами збірників чи в співавторстві з іншими авторами. Зокрема: Про нові гроші (з відбитком грошей). – Львів, 1892; Про шпихлері і крамниці. – Львів, 1893; Про польові пошкоди. – Львів, 1893; Наша свобода або які ми маємо права. – Львів, 1888; Наш закон громадський або які ми маємо права і повинности в громаді. – Львів, 1889 та багато інших. Спільно з Дем’яном Савчаком: Порадник писарський. Підручник для писарів громадських. – Львів, 1889; спільно з І. Петрушевичем: Порадник торговельний. – Львів, 1905.
- ¹⁰ Див: Мобілізаційний закон і розпорядки. – Львів, 1915.
- ¹¹ Дет. див: Перший український просвітно-економічний конгрес... – Львів, 1910.
- ¹² Янів В. “Просвіта” як вияв соціальних прямивань українського народу... – С. 163.